

LIMBĂ ȘI LITERATURĂ

PROBLEME DE FONETICĂ ÎN STUDIUL LIMBII ROMÎNE LITERARE DIN SECOLUL AL XIX-LEA

DE

ACAD. AL. ROSETTI și B. CAZACU

Studiul limbii literare din secolul al XIX-lea cuprinde aspecte variate și interesante: în această perioadă, discuțiile referitoare la căile de dezvoltare a limbii literare capătă o amploare deosebită și, o dată cu îmbogățirea și evoluția diverselor ei stiluri (științific, publicistic, administrativ și al literaturii artistice), se fac primele încercări de codificare a normelor unice ale acestei forme superioare, prelucrate, a limbii întregului popor.

« Specificul limbii literare » — arată A. I. Efimov — « constă în faptul că ea este o limbă normată, atît în privința vocabularului, cît și în privința gramaticii. Spre deosebire de dialecte și de mijloacele de exprimare ale vorbirii populare, limba literară nu poate fi concepută fără o normă care evoluează în cursul istoriei. Noțiunea de normă literară e în funcție directă de legile interne de dezvoltare ale fiecărei limbi și datorită acțiunii acestor legi are loc acumularea treptată și de lungă durată a elementelor noii calități și dispariția treptată a elementelor vechii calități »¹.

În studierea procesului complex de formare a normelor generale ale limbii literare, un loc deosebit îl ocupă urmărirea modului în care s-a constituit sistemul fonetic al limbii literare a epocii: se știe doar că « normele de pronunțare se formează și se dezvoltă o dată cu dezvoltarea limbii literare »².

Pentru a obține însă o privire de ansamblu asupra modului în care anumite fonetisme au fost înlăturate, fiind simțite ca dialectale sau vulgare, iar altele,

¹ A. I. Efimov, Cîteva probleme ale dezvoltării limbii literare ruse din secolul al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, în « Voprosi iazikoznaniia », 1953, nr. 4, p. 26.

² R. I. Avanesov, Russkoe literaturnoe proiznoşenie, Moscova, 1950, p. 10.

dimpotrivă, s-au consolidat, fiind considerate specific literare, pentru a ne da seama de felul cum au fost consacrate normele sistemului de sunete al limbii literare, e necesar să dispunem de o descriere sistematică a fonetismului diverselor monumente scrise ale epocii.

În paginile următoare prezentăm câteva probleme legate de studierea foneticii limbii literare din secolul al XIX-lea și schițăm unele indicații metodologice privitoare la stringerea și mai ales la interpretarea materialului respectiv.

Fie că cercetătorul caută să desprindă liniile mari ale evoluției sistemului de sunete a limbii literare a epocii sau că intenționează să se rezume numai la o prezentare a aspectului fonetic al limbii folosite de un anumit scriitor, o problemă care trebuie rezolvată în prealabil e aceea a interpretării grafiei textelor.

1. *Interpretarea ortografiei.* Ortografia este arta de a scrie cuvintele corect, după anumite reguli stabilite. Orică ortografie are însă nevoie să fie interpretată de lingvist, pentru că, în general, nu scriem așa cum vorbim, nu notăm sunetele pe care le pronunțăm, ci «tipurile» de sunete sau «fonemele» limbii, servindu-ne de literele alfabetului, potrivit unor reguli care ne-au fost transmise și pe care le-am învățat, în urma unei serii de exerciții și de aplicații. În genere, o ortografie mai mult sau mai puțin bine adaptată la scrierea unei limbi, într-un moment dat, se învechește, după o scurgere oarecare de timp. Atunci poate interveni o modificare a ortografiei, pentru a o readapta la materialul de sunete (foneme) al limbii. Dacă însă această readaptare nu se petrece, atunci ortografia nu mai corespunde pronunțării reale. E ceea ce s-a întâmplat în limbi ca engleza sau franceza, în care se perpetuează pînă în zilele noastre reguli ortografice care datează din evul mediu.

Necesitatea interpretării ortografiei și, deci, a cunoașterii realității fonetice înfățișate într-un fel anumit se pune și pentru cercetătorul limbii romîne literare din secolul al XIX-lea, epocă în care s-au aplicat limbii scrise variate sisteme ortografice (fonetic, latinist, italianizant etc.). Această necesitate apare evidentă la o examinare chiar sumară a unor scrieri romînești din secolul respectiv. Să deschidem, spre pildă, «Lexiconul» de la Buda (1825), la pagina 7, unde se găsește finalul prefeței, care începe prin salutul adresat cititorului de «crăiasca tipografie din Buda» (p. 5). Prefața e tipărită pe două coloane, și anume coloana din stînga cu litere latine, iar coloana din dreapta cu caractere chirilice:

Ți se pune inaintea ochilor, bénevoinitoriule cetitoriu! și prin serguéntia aquestei tipografii a crăiescei universități, indelongatei tale așteptări, pre quarea fatumurile a tântoru

Ți se pusă înaintea ochilor, binevoitoriule cetitoriu, și prin serguința aquestei tipografii a crăeștei universiteți, îndălungatei tale așteptări, pre carea fatumurile atântor bărbați tră-

bărbați trebucă si o ostenescă, se face destul. Que s'au datu literaturii românesci, cu acestu Lesicon, prin barbații pentru cinstea mai sus nomiti, quarii in lucrarea lui au asudatu, și șiesi mai nemurire ș'au agonisitu, tu singuru lesne vi judecă, și de comva vi vedé a lipsire queva in deplinirea, quarea doră intr' ensul o ai fi pofritu, aduți aménte comche aquesti bărbați au intratu intr'o cale greă, pre quarea mai inante némene nu ámblyse — Quelor aflate mai lesne, voru adauge următorii. Fii sánátosu. Datu in Buda, 30 augustu 1825.

buia să o ostănească, se face destul. — Ce s-au dat literaturii romanesci, cu acest Lexicon, prin bărbații pentru cinstea mai sus numiți, carii in lucrarea lui au asudat și șiesi mai nemurire ș-au agonisit, tu singur lesne vi judeca; și de cumva vi vedea a lipsi ceva in deplinirea, cărea dór într'insul o ai fi pofrit, adu-ți aminte cum că acești bărbați au intrat într'u o cale grea, pre carea mai înainte nimene nu îmblasă. Celor aflate mai lesne vor adauge următorii. Fi sánátos. Dat in Buda, 30 august 1825¹.

Diferența de notare a sunetelor, în cele două texte paralele, constituie un aspect important al problemei pe care o examinăm.

Transcriem un pasaj din «Equilibru între antithesi sau spiritul și materia», de I. Heliade Rădulescu, București, 1859-1869 : « Atât în aqueastă scriere, cât și în oriquare alta, datoría nóstră vá fi de a recunósce ca base și început a oriquării creatiuni numai dualitățile naturali; de a predicá învoirea și pacea, între termenii lor, astfel după cum sînt predestinați de la creațiú; de a stabili echilibrul între dēnsii oriquând alte doctrine fatali și inumane se vor încercá a'l rumpe » (p. 11).

«Crestomatia seu analecte literare» a lui Tim. Cipariu (Blaj, 1858) prezintă, de asemenea, o ortografie deosebită: «Prefatiune. Presentandu unu nou opu publicului romanescu, cá se nu se sparie ceneva numai la vederea titlului cartei, cá ar fi filologica, nu potiu se nu arátu in scurte cuvente scopulu si intentiunea in adunarea si publicarea de facia» (p. V).

Există, oare, în pasajele citate fenomene fonetice diferite de ale limbii de astăzi? În afară de două-trei excepții, răspunsul este negativ. Transcrise în ortografia de astăzi, pasajele nu se vor deosebi — cu rezerva arătată — de orice text tipărit în zilele noastre.

Așadar, trebuie eliminate din cercetarea noastră toate faptele care țin de ortografie. Vom reține, în schimb, faptele fonetice propriu-zise.

Să luăm câteva exemple.

Dacă cercetăm poeziile lui Mihail Eminescu publicate în «Convorbiri literare» (G. Bogdan-Duică a reprodus textul lor, păstrînd ortografia acestei reviste, în ediția sa din 1924), constatăm că *i* accentuat e notat cu litera *i* în cuvinte ca: *rid*, *ris*, *riu*, *sîn*, *suride*, *suris*, *urít* (deci: *rid*, *ris*, *riu* etc.). Cercetînd manuscrisele lui Eminescu, constatăm, însă, că aceste cuvinte sînt pretutindeni notate cu *î*; *i* a fost introdus, așadar, de redacția revistei, fiind o ortografie obișnuită, în jurul anilor 1866-1870; o regăsim în scrierile lui D. Bolintineanu și V. Alecsandri. Dar Eminescu adoptase pronunțarea cu *i*, pe care o consi-

¹ Textul cu caractere chirilice e transliterat de noi în caractere latine.

dera literară (deci nu e vorba de o simplă grafie); într-adevăr, în manuscrisele sale cuvintele cu *î* rimează cu cele cu *i*, după cum ne putem convinge din exemplele următoare: *urît* rimează cu *înflorit* (« Mortuă est », ms. din 1870-1871, ed. Perpessicius, I, p. 306/68, 309/36), *sîn* rimează cu *crin* (« Frumoasă-i », msse din 1866, op. cit., I, p. 493/36), *surîd* rimează cu *închid*, *urît* cu *nesfîrșit*, *rîde* cu *deschide* (« Împărat și proletar », msse din ca. 1871, op. cit., I, p. 343/12, 349/68.71), *surîs* rimează cu *vis*, *sîn* cu *senin* (« Luceafărul » msse din 1880, op. cit., II, p. 393/41, 407/421) etc. O confirmare a faptului că formele cu *i* aparțineau limbii literare a timpului o găsim în studiul « Limba literară » al lui I. Nădejde, publicat în 1887¹, unde autorul înregistrează, printre « greșelile de limbă » ale lui Barbu Delavrancea, în « Trubadurul », prefacerea lui *i* în *î* după *s*, *ș*, *ț*, *z*, *j* și *r*: *surîd* pentru *surid*, *risul* pentru *risul*, *îstring* pentru *string*, *țîța* pentru *țîța*, *sînul* pentru *sinul*, *zîna* pentru *zina*, *hotărît* pentru *hotărit*. Așadar, scrierea cu *î* în loc de *i*, în aceste cazuri, e considerată de I. Nădejde drept o abatere de la norma limbii literare.

Vom înscrie deci printre particularitățile fonetice ale limbii lui M. Eminescu, trecerea lui *î* la *i* în cuvintele amintite.

În poeziile lui Gr. Alexandrescu (ed. din 1838), cuvintele *ochiul* și *veche* sînt notate *oichiul* și *veiche* (p. 5 și 24)². Recunoaștem aici fenomenul care constă în gruparea unui element palatal cu vocala accentuată din silaba precedentă, de unde diftongii *oi* și *ei*, atestați în zilele noastre în graiurile din Țara Românească și din Banat (« Micul Atlas Lingvistic Român », I, 1, hărțile 21, 27 b și 82 b).

Prin urmare, în acest caz, grafiile amintite notează un fenomen fonetic real din graiul vorbit, care trebuie înregistrat ca atare.

Din considerațiile noastre, rezultă valoarea inegală a literelor alfabetului care, în unele cazuri, nu redau fenomene fonetice reale, iar în alte cazuri notează astfel de fenomene. Lingvistul³ va face deci deosebirea între ceea ce, într-o scriere, notează un sunet real, și ceea ce nu are o valoare fonetică.

2. *Fonetisme regionale*. Fixarea normelor fonetice ale limbii literare unice s-a produs către sfîrșitul secolului al XIX-lea. Pînă să se ajungă însă la stabilirea fonetismului considerat « literar », limba diverșilor scriitori prezintă unele particularități fonetice caracteristice graiului regiunii din care sînt originari.

Astfel, în scrierile lui Al. Russo³, întîlnim următoarele fonetisme proprii graiurilor moldovenești: *a* (corespunde lui *ă* în graiurile din Țara Romî-

¹ În « Contemporanul », V, p. 543 și urm.

² Astfel de fonetisme (*oichi*, *ureiche*), considerate de G. Călinescu drept « ciudățeni » (*Istoria literaturii romîne*, București, 1941, p. 464), sînt atestate și la Al. Macedonski, ele fiind încă tolerate, așadar, în limba literară de la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul celui de al XX-lea.

³ Al. Russo, *Scrieri*, ed. P. V. Haneș, București, 1908.

nească): *narav* (p. 6), *lasa* (p. 11), *macar* (p. 30); *a* (= *ea*): *vra* (p. 6, 27), *moldovan* (p. 13); *e* (= *a*): *jele* (p. 6); *è* (= *ea*): *iubè* (p. 5), *mè* (p. 28); *ă* (= *ea*): *ră* (p. 5); *i* (= *e*): *icri* (p. 8); *î* (= *i*): *rășița* (p. 12); *ie* (= *i*): *miera* (p. 11, 27); *ğ* (= *j*): *giumătate* (p. 6), *giudecata* (p. 12), *răpegiunea* (p. 12), *giupînese* (p. 16), *se gioacă* (p. 24). Aceleași particularități dialectale apar în scrierile lui M. Kogălniceanu și C. Negruzzi. La M. Kogălniceanu ¹: *a* (= *ea*): *samănă* (p. 57); *a* (= *e*): *urieș* (p. 40); *i* (= *e*): *fi-ci-or* (p. 62); *è* (= *ea*): *vom ave* (p. 41), *vre* (p. 53); *ii* (= *ei*): *trii* (p. 40), *al tri-lea* (p. 51); *ğ* (= *j*): *împregiurări* (p. 39), *împregiurul* (p. 47); la C. Negruzzi ²: *i* (= *e*): *picioarili*, *oamini*, *mini*, *ti* (= *te*); *e* (= *ea*): *o dure*, *vă rămîne*, *vei vide*; *a* (= *ea*): *să-l slobozască* etc.

Scrierile lui I. Heliade Rădulescu conțin fonetisme proprii graiurilor din Muntenia, cum ar fi, de exemplu ³: *a* (= *ă*): *daca* (p. 80, 118); *e* (= *ă*): *dupe* (p. 81); *ă* (= *e*): *pă* (p. 96, 97, 98, 104, 125, 146), *dășparte* (p. 147); lipsa lui *n* în *genuche* (p. 100) etc.

Există, așadar, o serie de fonetisme, în limba unui scriitor, care ne permit să stabilim ce grai anume vorbea el.

În această privință este interesant să urmărim evoluția felului de a scrie al unor scriitori moldoveni, precum și revizuirile la care a fost supus textul operei lor. Din examinarea faptelor se constată tendința de eliminare a fonetismelor moldovenești și încercarea de adoptare a fonetismelor specifice graiului muntenesc. Procesul de «muntenizare» a limbii literare din Moldova începe încă din secolul al XVII-lea, la scriitori ca Varlaam și Dosoftei, și acest fenomen constituie o trăsătură caracteristică a evoluției limbii noastre literare.

În secolul al XIX-lea, C. Negruzzi, la îndemnul lui Heliade Rădulescu, a procedat la «muntenizarea» limbii scrierilor sale. Scrierile din tinerețe ale lui C. Negruzzi prezintă numeroase fonetisme specific moldovenești. Iată câteva din trăsăturile caracteristice graiului moldovenesc, dintr-o traducere («Memnon» de Voltaire, manuscris din Biblioteca Academiei R.P.R.) făcută de C. Negruzzi, în 1823, atunci când avea cincisprezece ani ⁴:

e neaccentuat trecut la *i* (mai ales *e* final): *lumi*, *vremi*, *mini*, *vedi*, *undi*, *di*, *pi*, *pintri*, *faciri di bini* etc.;

ea final accentuat apare ca *è* (deschis): *acè*, *avè*, *bè*, *mè*, *vidè* etc.;

e precedat de *s*, *ț* trecut la *ă*: *întîmplasă*, *asămânari*, *întălept* etc.

În scrierile sale de mai târziu, Negruzzi a părăsit unele dintre aceste fonetisme, considerîndu-le neliterare. Sînt semnificative, din acest punct de vedere, modificările introduse de C. Negruzzi în versiunile succesive ale lucrărilor sale. Astfel, de pildă, între versiunea «Păcatelor tinerețelor» publicată în

¹ M. Kogălniceanu, *Opere*, ed. Scrisul Românesc.

² În P. V. Haneș, *Dezvoltarea limbii literare romîne în prima jumătate a secolului al XIX-lea* București, 1927, p. 156.

³ I. Heliade Rădulescu, *Opere*, București, 1939, ed. D. Popovici, vol. I.

⁴ Vezi P. V. Haneș, *Studii de literatură romînă*, București, f. d., ed. a II-a, p. 136-140.

volum (1857), și cea anterioară, apărută în «Albina românească» (1839, nr. 75, 85, 102) sau în «Dacia literară» (1840), există o serie de deosebiri care se explică prin preocupările lui C. Negruzzi de a-și «munteniza» limba. Iată câteva exemple:

«Albina românească»		«Păcatele tineretelor»	
1839, nr. 73, p. I:	<i>am agiuns</i>	p. 253:	<i>am ajuns</i>
nr. 85, p. I:	<i>trimisă</i>	p. 265:	<i>trimise</i>
	<i>adusă</i>	p. 266:	<i>aduse</i>
nr. 85, p. II:	<i>silește</i>	p. 267:	<i>silește</i>
nr. 102, p. III:	<i>se rădicară</i>	p. 148:	<i>se ridicară</i>
p. IV:	<i>sămăna</i>	p. 150:	<i>semăna</i>
«Dacia literară»			
1840, nr. 25, p. 18:	<i>avusesă</i>	p. 116:	<i>avusese</i>
p. 139:	<i>de a vede</i>	p. 121, 128:	<i>de a vedea</i>
p. 12:	<i>nu te vre</i>	p. 112, 113:	<i>nu te vrea</i>
	<i>nu mă vre</i>		<i>nu mă vrea</i>
	<i>vom ave</i>		<i>vom avea</i> ¹

Evoluția modului de a scrie al lui C. Negruzzi, modificările introduse în versiunile succesive ale scrierilor sale, ilustrează începuturile de unificare a fonetismului limbii literare de la mijlocul secolului al XIX-lea. «Muntenizarea» limbii autorilor moldoveni a fost combătută la timpul ei de G. Săulescu (în «Albina românească», 1838, nr. 51, supliment), care învinuiește pe unii dintre scriitorii de la Iași că «momîțesc» pe munteni, lăsîndu-se influențați de I. Heliade Rădulescu.

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea se accentuează tendința de înlăturare a particularităților fonetice dialectale din limba literară. În această privință, comparația cu fonetismul textelor din secolele anterioare e deosebit de instructivă. Astfel, dacă ne referim la palatalizarea labialelor, care e atestată într-o serie de texte din secolul al XVII-lea și al XVIII-lea (fenomenul se întîlnește în mod normal pentru *f*, trecut la *h*, pe cînd pentru *v*, *m*, *b* și *p*, mai rar), constatăm că la mijlocul secolului al XIX-lea fenomenul apare rareori în limba literaturii, și numai pentru *f*: *hini* «fini», *hinișoare* «finișoare», la A. Russo², *hiertură*, *hiartă*, *hiară*, la Anton Pann³. Heliade Rădulescu — care s-a străduit să «codifice» normele limbii literare — se pronunță hotărît împotriva formelor cu labialele alterate: «Sonurile de pe aceeași călcătură sînt de aceeași natură, cu o octavă mai sus sau mai jos pe scara proferetică, și de aceea se și pot lua una drept alta. A călca însă în gît, în loc de a călca în buze, a pro-

¹ Vezi P. V. Haneș, Dezvoltarea limbii literare romîne în prima jumătate a secolului al XIX-lea, București, 1927, p. 162-164.

² Al. Russo, Scrieri, ed. P. V. Haneș, p. 20.

³ Anton Pann, Culegere de proverburî sau Povestea vorbei, ed. G. Adamescu, I, p. 13, 16; II, p. 56.

duce adică un *g* în loc de *b*, este ca și când în muzică am face să se audă un *fa* în loc de *do*. În muzică iese o notă falsă, în limbă o cacofonie. Este disacord dară, cacofon, fals» — subliniază Heliade Rădulescu — « a zice *ghine* în loc de *bine*, *kept* în loc de *pept*; *kelle*, *moghilă* în loc de *pelle*, *movilă*; *hir*, *her*, *hiu* în loc de *fir*, *fer*, *fiu*; nu se pot schimba labialile în guturali peste trei călături »¹.

3. *Fonetisme arhaice*. Pină la impunerea definitivă a fonetismului considerat literar, formele mai vechi continuă să coexiste alături de formele noi, uneori chiar în limba aceluiși scriitor. La Alecu Russo, de pildă, alături de fonetismul *răpede* (« Scrieri », ed. cit., p. 126) și *răpide* (ibid., p. 94, 97), apare și fonetismul care se va consacra în limba literară, *repede* (ibid., p. 26, 28); cf. la același autor, *lăcuitor* (ibid., p. 82, 119, 155, 165) și *locuitor* (p. 122). Fonetismul *rumpe* apare la Budai Deleanu, la Asachi, la Russo și, mai târziu, la Eminescu. E de remarcat că multe din aceste fonetisme se întâlnesc regional atît în limba din secolul al XIX-lea, cît și în limba din zilele noastre.

Unii scriitori fac apel la elemente arhaice din necesități artistice (pentru adecvarea formei la conținutul de idei, pentru realizarea rimei etc.). M. Eminescu, cunoscător profund al limbii noastre vechi, a inserat în versurile sale cuvinte cu fonetism arhaic. Astfel, *neci* (= *nici*), în « Mortua est » (ms., I, p. 301/43)²: « afară de zile *neci* aur, *neci* nume »; *inemi* (pl.) în « Rugăciunea unui dac » (I, p. 115): « au cine-i zeul cărui plecăm a noastre *inemi*? » (rimează cu: *în sine-mi*); *dirept* (= *drept*) în « Umbra lui Dabija vodă » (IV, p. 350/34): « fiind cu milă și *dirept* »; *preste* (= *peste*) în « Scrisoarea a treia » (ms., II, p. 253): « am jurat ca *preste* dînșii să trec falnic fără păs ».

În nuvelele sale istorice, Alexandru Odobescu a introdus, uneori, cuvinte cu fonetisme arhaice. Iată cîteva exemple din « Mihnea vodă cel rău »³: *blăstem*, (p. 85), *ne-au trămis* (p. 87), *să o jăfuiască* (p. 87, 91), *preste* (p. 88), *țeară* (p. 121), *va răsipi* (p. 122), *trămitere* (p. 194).

Din considerațiile noastre de mai sus, referitoare la fonetismele regionale și arhaice, rezultă necesitatea, pentru cercetător, de a înregistra particularitățile fonetice, dialectale și arhaice ale textelor literare provenite din regiuni diferite, de a urmări pe baza unui material cît mai bogat, cum se elimină, în diverse stiluri, de-a lungul evoluției limbii, unele dintre aceste particularități și cum, dimpotrivă, altele se consolidează, fiind consacrate în limba literară. Examinarea părerilor exprimate de diferiți oameni de cultură ai epocii, în acest domeniu, poate da unele indicații utile cercetătorului, în legătură cu modul de elaborare a normelor fonetice ale limbii literare unice.

¹ I. Heliade Rădulescu, Geniul limbilor în genere și al celei române în parte, în Opere, București, 1943, ed. D. Popovici, vol. II, p. 375.

² Citatele trimis la ediția D. Panaitescu-Perpessicius, M. Eminescu, Opere, București 1939 și urm.

³ Al. I. Odobescu, Opere, E.S.P.L.A., București, 1949.

4. *Fonetismul neologismelor*. O problemă care nu trebuie scăpată din vedere de cel care studiază limba literară din secolul al XIX-lea, e cea referitoare la aspectul fonetic al neologismelor. Materialul de fapte e deosebit de bogat pentru această perioadă, dată fiind pătrunderea masivă de termeni noi în limba literară, în tot cursul secolului al XIX-lea.

Problema prezintă importanță din mai multe puncte de vedere. Aspectul fonetic al neologismelor ne lămurește asupra limbii din care aceste elemente noi au fost împrumutate.

Din limba germană, uneori prin intermediul limbii ruse, vin neologismele cu *ț*: *canțelarie* (Russo, ed. Haneș, p. 70), *ofițialitate* (p. 76), *prințip* (p. 92, 94, 95, 124); din limba franceză, la Kogălniceanu (op. cit.), cuvinte ca: *amplioiat* (p. 59), *companion* (p. 239), *demoazella* (p. 58), *detailuri* (p. 85), *rezon* (p. 59), *sujet* (p. 42), *uvraj* (p. 87) etc.; din limba italiană, la C. Negruzzi (op. cit.): *gergul* «jargonul», *ghiețată* «înghețată» (I, p. 212), *stravagant* (I, p. 56) etc.

În procesul de adaptare a termenilor noi la normele fonetice tradiționale ale limbii, se pot constata numeroase fluctuații și ezitări. De exemplu, la Alecu Russo (op. cit.): *oficial* (p. 70, 71, 82) și *ofițial* (p. 95), *ofițialitate* (p. 76), *prințip* (p. 50, 59, 113, 116, 121, 156, 161, 165), *principiu* (p. 157) și *prințip* (p. 92, 94, 95, 124); la M. Kogălniceanu (op. cit.) *capitalie* (p. 56, 57, 58, 59), *capitală* (p. 59), *cestiune* (p. 120, 121, 138 etc.), *cestie* (p. 152), *chestie* (p. 148), *chestiune* (p. 153, 157), *social* (p. 14, 116), *sosial* (p. 95, 96), *soțial* (p. 15, 39), *societate* (p. 14, 165), *sosietate* (p. 93, 94), *soșietate* (p. 24, 27), *sugiet* (p. 25), *sujet* (p. 44), *serios* (p. 25, 58, 107), *serioz* (p. 19, 22, 90).

Aspectul fonetic al neologismelor ne poate arăta, așadar, de unde s-a efectuat împrumutul (uneori se poate stabili, ținând seama de acest criteriu, dacă neologismul a pătruns pe cale scrisă sau pe cale orală), iar înregistrarea diverselor variante, care apar la același autor, sau la autori diferiți din aceeași epocă, ne poate orienta asupra modului în care s-a impus cuvântul cu forma definitivă în limba literară.

Studierea particularităților fonetice ale monumentelor scrise din secolul al XIX-lea — în special a operelor aparținând literaturii artistice — pune însă și alte probleme decât cele schițate mai sus.

În interpretarea faptelor fonetice din limba unei creații artistice, cercetătorul trebuie să deosebească particularitățile fonetice care aparțin vorbirii autorului, de particularitățile fonetice caracteristice exprimării diferitelor personaje (uneori, e necesar să se țină seama chiar de deosebirile dintre fonetismele care apar în exprimarea anumitor personaje). Și în cazul acesta, cercetătorul trebuie să rețină fonetismele specifice limbii populare, fonetismele regionale, arhaice (în opoziție cu cele consacrate în limba literară), să noteze aspectele fonetice ale neologismelor din vorbirea personajelor.

Să ilustrăm cu câteva exemple, din scrierile lui I. L. Caragiale, necesitatea de a respecta indicația metodologică de mai sus. În « Art. 214 », Caragiale folosește, de pildă, neologismul *avocat*. Bucata începe astfel: « Un biurou de *avocat*. Ora nouă dimineața. *Avocatul*, un licențiat începător... » (p. 78)¹. În aceeași schiță însă, în vorbirea cucoanei Tarsița Popeasca, ca și în aceea a lui Popa Petcu, cuvântul apare cu alt aspect fonetic: « Cocoana. — Las'că-i spui eu tot lu domnu *avucatu* » (p. 78); sau: « Părintele. — Găsește-le [= motivele], taică! de ce ești dumneata *avucat*? » (p. 86). Pe când fiul Tarsiței, tânărul Lae Popescu, despre care autorul menționează că « are aerul unui impiegat de minister », folosește forma *avocat*: « Tinărul. — Dumneai, domnule *avocat*, am martori, umblă toată ziulica pe la tanti ale dumneai... » (p. 81).

În schița « Monopol », un personaj exclamă: « — Las', coane Iancule, îmi zice, ploaia aiasta e bună după atâtea călduri *dropicale* » (p. 162). Pe aceeași pagină, în vorbirea autorului, termenul apare cu fonetismul din limba literară: « Domnul fie laudat! el care ne trimite răcoare după căldurile *tropicale* ».

Sînt semnificative nu numai deosebirile dintre fonetismele care apar în expunerea propriu-zisă a autorului și cele din exprimarea personajelor, ci chiar, așa cum am amintit mai sus, deosebirile în aspectul fonetic al aceluiași cuvinte din vorbirea diverselor personaje. Iată, bunăoară, încă un exemplu, tot din « Art. 214 ». E vorba de aspectul fonetic al verbului « a divorța ». În exprimarea avocatului, apare forma din limba literară, pe când Tarsița Popeasca și Popa Petcu folosesc cuvântul cu fonetismul specific vorbirii populare: « Cocoana. — Ei! Nu te mai face acu... Mița, de! care ai *devorțat-o* dumneata... » (p. 79); sau: « Tinăra. — De aia am venitără la dumneatale. *Avocatul*. — La mine... Popa. — Pentru ca s-o *devorțezi*. *Avocatul*. — O *divorțez* » (p. 85).

I. L. Caragiale, care avea un simț deosebit de observație, a notat cu o extraordinară precizie diferite fonetisme specifice vorbirii eroilor săi. Pentru a-și individualiza personajele, Caragiale folosește, uneori, în același context, un același termen, însă cu fonetism deosebit, după cum cuvântul apare în gura unuia sau a altuia dintre interlocutori. Iată cum apar cuvintele *jachetă* și *bilet* în conversația dintre d. Lefter și chivuță (« Două loturi »):

« Cum intră, o înconjură toți trei musafirii; d. Lefter o ia de piept:

- Unde mi-e *jacheta*?
- Care *jaghetă*?
- *Jacheta* a cenușie.
- Care *jaghetă* cenușie?
- *Jacheta* cu *biletele*...
- Care *belete*, boiarule? ².

¹ Citatele trimit la I. L. Caragiale, Opere, vol. II, ed. P. Zarifopol.

² I. L. Caragiale, Opere, ed. cit., t. I, p. 153.

Rezultă, aşadar, din exemplele menţionate, obligaţia pentru cercetător de a înregistra fonetismele de acest fel şi de a ţine seamă, în interpretarea lor, de faptul că un autor urmăreşte să individualizeze, şi pe această cale, personajele operelor sale.

Indicaţiile de ordin metodologic, pe care le-am schiţat mai sus, sînt menite să atragă atenţia celor care se ocupă cu limba literară din secolul al XIX-lea asupra citorva probleme referitoare la studierea aspectului fonetic al textelor literare din epoca respectivă. Consideraţiile noastre arată cît de variate sînt problemele care se pun şi cît de necesară e adunarea unui bogat material informativ în acest domeniu.

Cercetarea critică a materialului fonetic al textelor de limbă literară din secolul al XIX-lea ne procură o serie de informaţii asupra stadiului fonetic al limbii din această epocă, asupra variaţiilor regionale şi a căilor prin care au intrat cuvintele noi în limba literară. Dacă cercetarea e bine condusă, ea ne duce la concluzii care întregesc imaginea ce ne-am făcut-o despre limba literară din secolul al XIX-lea, în baza examinării materialului morfologic, sintactic şi lexical. În felul acesta, fonetica ocupă un loc de frunte în studierea şi cunoaşterea limbii literare din secolul al XIX-lea.